

TUDOMÁNY VAGY POLITIKA? A KULTURÁLIS JAVAK MEGHATÁROZÁSA DISKURZUSELMÉLETI NÉZŐPONTBÓL

SCIENCE OR POLITICS? THE DILEMMAS OF DEFYING CULTURAL GOODS FROM A DISCOURSE THEORETICAL POINT OF VIEW

Virág Attila

egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalkozásfejlesztési Intézet, Budapest
attila.virag@uni-corvinus.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A kulturális javak esetében megkerülhetetlen dilemma, hogy ki vagy kik határoznak, ki vagy kik határozhatnak a kulturális örökség egyes elemeiről. Milyen, illetve mekkora szerepe van a tudománynak és a politikának a kulturális javak megítélésében? Mennyiben tudományos és mennyiben politikai teljesítmény egy-egy kulturális jószág névén nevezése? Lehet-e elfogultság nélkül, tehát tárgyilagosan dönteni a kulturális javakról? Miként találkozhat egymással a tudományos értelmezés és a politizáló ember a kulturális javak meghatározásánál? Összességében tehát mennyiben tudományos és mennyiben hatalmi kérdés a kultúrjavak detektálása? A tanulmány ezeket a dilemmákat tárgyalja diskurzuselméleti megközelítésben.

ABSTRACT

In case of cultural goods it is a crucial dilemma who (which individuals or groups) decide, who can decide about certain elements of our cultural heritage. How important and what kind of role do science and politics play in assessing cultural goods? To what extent calling cultural goods by their names is a scientific or a political accomplishment? Is it possible to make decisions about cultural goods without bias, being objective? How can scientific interpretation and the politicizing person meet when defining cultural goods? Overall, to what extent is the detection of cultural goods a question of science and to what extent is it a question of power? The study sheds a light on these dilemmas from a discourse theoretical perspective.

Kulcsszavak: kulturális javak, diskurzuselmélet, tudomány, politika, hatalom

Keywords: cultural goods, discourse theory, science, politics, power

BEVEZETÉS, AVAGY A DILEMMA KONTÚRJAI

A kulturális javakról, pontosabban a kulturális örökség védelméről Magyarországon a 2001. évi LXIV. törvény rendelkezik (URL1). Ennek hatálya kiterjed a kulturális örökség elemeire, valamint az ezekkel kapcsolatos minden tevékenységre, személyre és szervezetre. A kulturális örökség a jelzett törvény értelmében a nemzet egészének közös szellemi értékeit hordozza.

A 2001. évi LXIV. törvény 7. § 10. pontja alapján a kulturális javak alatt a következőt értjük: „Az élettelen és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének *kiemelkedő és jellemző* tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb *bizonyítékai* – az ingatlanok kivételével –, valamint a *művészeti alkotások*.” A törvény további részében az ekképpen definiált kulturális örökség védelmének törvényi keretei kerülnek részletezésre a hatósági feladatokkal (régészeti örökség-, műemlék-, emlékhelyvédelem, a kulturális javak védelmére vonatkozó rendelkezések, a kiemelt nemzeti emlékhelyekre vonatkozó különleges szabályok stb.).

A kulturális javak definíciója nyomán adódik egy megkerülhetetlen dilemma: Vajon mi számít és számíthat *kiemelkedőnek és jellemzőnek*, ami alapján megismerjük a kulturális jószág? Mi vagy ki bizonyíthatja vagy bizonygathatja legitim módon az ún. kulturális javakról, hogy azok éppen azok, amik? Milyen eljárásrend, metódus, tekintély stb. dönt például egy művészeti alkotás művészi jellegéről, egy tárgyi, egy képi, egy hangrögzített, egy írásos emlékről és egyéb „bizonyítékokról”, hogy az beletartozik a törvény szerinti definícióba?

A DILEMMA LÉNYEGE: TUDOMÁNY ÉS HATALOM A KULTURÁLIS JAVAK MEGÍTÉLÉSÉBEN

A probléma több aspektusból is megközelíthető, de lényegét tekintve politikai, tehát hatalmi természetű. Vagyis a dilemma leegyszerűsíthető arra a kérdésre, hogy ki vagy kik határoznak, ki vagy kik határozhatnak a kulturális örökség egyes elemeiről. Mindaddig, amíg egy jószág esetében elmarad az a (valamiképpen előálló) meggyőzés, ami annak kulturális jellegét igazolja, addig végső soron még egy potens kulturálisjószág-jelölt sem tekinthető kulturális jószágnak, így annak védelme is megkérdőjelezhető az ominózus törvényi keretek között.

Mit jelent ez a kulturális javak meghatározása szempontjából? Ki vagy kik számít(anak) szuverénnek a kulturális örökség elemeinek meghatározásánál? Erről a dilemmáról szól a most következő gondolatmenet.

A bevezetőben bemutatott magyar kulturális örökség védelméről szóló törvény alapján a kulturális örökség elemei *kutatómunkán* alapulnak. Eszerint a kulturális örökség elemeinek kutatása olyan eljárás, amely a kulturális örökség elemeire

vonatkozik, és azok pótolhatatlan forrásértékét tárja fel. A definíció értelmében a kutatás során (roncsolásmentes vagy roncsolásos beavatkozással járó) *tudományos módszereket* alkalmaznak. Eszerint a törvényi meghatározás értelmében a kulturális javak megítélésében kardinális jelentősége van a tudománynak.

Ugyanakkor, egy 2015. január elsejével hatályos módosítás (2014. évi CVI. törvény 20. §) értelmében a kulturális örökség elemeinek *törvény szerinti* felderítése és kutatása csak *e törvény rendelkezései* és külön *jogszabály alapján* végezhető. Eszerint a jogszabály értelmében a kulturális javak meghatározásának tudományos módját a *politikai aktus* révén előálló jogszabály keretezi.

Ezzel lényegében eljutunk a tanulmányunk kulcskérdéséhez: milyen, illetve mekkora szerepe van a tudománynak és a politikának a kulturális javak megítélésében? Mennyiben tudományos és mennyiben politikai teljesítmény egy-egy kulturális jószág néven nevezése? Mi tehát a szerepe a tudománynak és mi a hatalomnak a kulturális javak megállapításánál? Lehet-e egyáltalán elfogultság nélkül, tehát tárgyilagosan dönteni a kulturális javak megítélésénél. Miként találkozhat egymással a tudományos értelmezés és a politizáló ember a kulturális javak meghatározásánál?

A kérdést nyelvi szempontból, diskurzuselméleti megközelítésben tárgyalom. Mielőtt tehát a tudományos tudás és a politikai hatalom viszonyát tisztáznánk a kulturális javak meghatározása esetében, röviden pár gondolat a diskurzuselemzésről, vagyis a megközelítés sajátosságairól és az elméleti keret relevanciájáról.

A DISKURZUSELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉS SAJÁTOSÁGAI

A modern kori társadalomtudományok sokáig egy alapvetően „diskurzusidegen” nézőpontot képviseltek. Eszerint a nyelvet egy semleges, idealizált és absztrakt jelrendszernek tekintették, vagyis olyan médiumnak, amely egyértelműen képes tükrözni a tényeket, és kifejezni a jelentéseket (Shapiro, 1985–1986, 191–214.). Más szavakkal élve, az írott és a beszélt nyelvet egy tükörnek vélték, amely a valóság eleve meglévő emberi arcát mutatja (Szabó, 2003, 43.). Később azonban egyre többen javasolták, hogy a kizárólagosan absztrakt nyelvészeti megközelítésmód helyett a nyelvet kezdjék el társadalmi használata közben is vizsgálni.

Ennek nyomán a 20. század folyamán fokozatosan egy filozófiai természetű *paradigmaváltásra* került sor a társadalomtudományon belül. A fordulat révén a nyelv újfajta megvilágításba került. Eszerint az már nem egy absztrakt rendszer, hanem annál jóval több: általa szerveződik az emberi cselekvés, nem pusztán megnevezi a valóságot, hanem formálja és szervezi is azt (Carver, 2002, 50–51.).

Egyre szélesebb körben fogadták el, hogy tudományos vizsgálódás szempontjából a nyelv már nem egy egyszerű tükör, hanem a valóság emberi arccal való felruházásának eszköze. A nyelvnek konstruáló, teremtő ereje van! Végző soron

a nyelvi fordulat egy narratív vagy diszkurzív fordulatot hozott magával, ahol a jelentéseket nem az egyes szavak, hanem a különböző narratívák hordozzák és közvetítik. Eszerint a narratívák olyan, a valóságot meggyőzően prezentáló elbeszélésmódok, melyek rögzítik és stabilizálják a jelentéseket, egységes kontextusokat hozva létre (Szabó, 2003).

A nyelvi fordulat következtében a diskurzus a kortárs társadalomtudományok egyik alapfogalmává vált; jelentőségének növekedésével párhuzamosan az eddig egyetemes magyarázóerővel bíró oksági viszonyokra alapozott vizsgálódásmód mellett egyre komolyabb szakmai tekintélyre tett szert a diskurzusok jelentésközpontú vizsgálata. Az 1990-es évek elejére megjelent egy újfajta kutatási irányzat: az ún. diskurzuselemzés.

A diskurzusokon alapuló megközelítési mód a szövegek társadalmi előállítását valóságteremtő gyakorlatként fogja fel, ahol „a hangsúly magán a nyelven és a nyelv alkotóelemein van, s azon, ahogyan a világ felépül a nyelv által hordozott jelentésekből” (Carver, 2004, 143–144.). A diskurzuselemzések újdonsága, hogy a mindenkori kutatás során az egyes történetek érdemlik meg az elemzést és az értelmezést, nem pedig az „adatok”, amiket le lehet szűrni a történetek „kódolása” során (Hajer, 2004, 163.). Az új megközelítésmód képviselői – a nyelvi fordulatnak köszönhetően – már diszciplínaalakító igénnyel is felléptek. Megkérdőjelezték a pozitivista nézőpont kizárólagosságát, és újfajta kutatási módszerek alkalmazására hívták fel a figyelmet.

KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS A KULTURÁLIS JAVAK MEGÍTÉLÉSÉNÉL

A kritikai diskurzuselemzés alapvetésének számít, hogy a nyelv és a hatalom fogalma szorosan összekapcsolódik egymással, és az igazság hatalmi kategóriának tekinthető. Éppen ezért azt kezdte el vizsgálni, hogy „ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és állítását hogyan próbálja meg nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni” (Carver, 2004, 146.). Éppen ezért a kritikai diskurzuselemzés mint újfajta posztmodern nézőpont, a politikatudomány képviselőinek körében terjedt el; közülük kezdtek a leginkább méltányolni a nyelv jelentőségét a hatalommal összefüggő tárgyú elemzéseknél, és mutattak rá a narratívák vizsgálatának fontosságára (Fischer–Forester, 1993; Roe, 1994; Stone, 1997). Végző soron a diskurzusok hatásainak politikai elemzése az európai politikai kutatás főáramának stabil területévé vált.

Az irányzat képviselői arra mutattak rá, hogy a legkülönbözőbb elbeszélések valójában maguk is politikai mechanizmusok, mivel történetek nélkül nincs konszenzus, narrációk nélkül nincsenek kognitív változások. Ezzel új megvilágításba helyeztek számos politikatudományi témát, releváns adalékot szolgáltatva azok értelmezéséhez (Carver–Hyvärinen, 1997, 1–6.).

A diskurzuselemzés politikatudományon belüli elterjedését és megerősödését segítette – a korábban vázolt nyelvi fordulat mellett – a politikai valóság nemzeti, valamint transznacionális szintű radikális átalakulása. Az 1990-es évek fordulóján a kétpólusú világrendszer megszűnése és az ezzel párhuzamosan lejátszódó demokratikus átmenetek felgyorsították a közösségi identitások változását, ami növelte az újfajta tudományos magyarázatok igényét.

A diskurzuselemző szemléletmód megerősödését garantálta a korábbi pozitívista társadalomtudományi elemzések korlátainak felismerése is. Ezzel olyan politikatudományi területeken is megjelent a posztmodern nézőpont, ahol ez korábban elképzelhetetlennek tűnt. Így többek között a közpolitikai (policy) kutatások és a nemzetközi kapcsolatok esetében is alkalmazásra került a nyelvközpontú megközelítés. A diskurzuselemzés ma már nem számít egyedülállóan olyan tudományos határterületek vizsgálatánál sem, mint a biztonságpolitika és a környezetvédelem.

A jelen tanulmány bevezetőjében felvetett probléma, tehát hogy ki(k) számít(a)nak) szuverénnek a kulturális javak meghatározásában is, megközelíthető a kritikai diskurzuselemzés elméleti és módszertani keretrendszerében. Lehatárolva a kérdést, a leginkább releváns dilemma, hogy vajon mennyiben tudományos és mennyiben hatalmi kérdés a kultúrjavak detektálása. Egyáltalán, ki állíthatja magáról, hogy a kulturális javak esetében az igazság birtokában van: a tudomány és/vagy a hatalom reprezentánsa?

KI MONDJA MEG?

A TUDOMÁNY ÉS A POLITIKA LEHETSÉGES VISZONYAI

A tudomány és a hatalom viszonyának dilemmája egyidős az emberiséggel. Számos nagyszerű elme elmélkedett erről a kérdéskörrel. Közülük is kiemelkedik Plátón, Thomas Hobbes, Immanuel Kant, Max Weber és nem utolsósorban Hayden White. (Részletesen lásd Szabó, 2016, 603–626.)

Ebben a fejezetben a fenti gondolkodók elképzeléseit ismertetem a tudomány és a politika lehetséges viszonyairól, majd értelmezési keretként használva mindent, megnézzük, hogy mi következik ebből a kulturális javak megállapítása vonatkozásában.

Elsőként megállapítható, hogy a két szféra nézőpontja több szempontból is eltér. A tudomány az igazságot, pontosabban – modern értelemben – a bizonyíthatóság révén előálló tényeket keresi, a politikai cselekvők ezzel szemben sokkal inkább a hatalmi szempontból értékes ismereteket keresik és hasznosítják. A politikai szereplők döntéseinek minimumkövetelménye, a holnap döntéseire való képesség megszerzése vagy megtartása. A tudóst tehát elsősorban a megértés és megértetés, a politikai aktort a befolyásolás és ezen keresztül az egyeztetett cse-

lekvés elérése vezérli. Ekképpen a tényszerű tudás és a hatékony hatalom számos esetben egymással ellentétben állnak.

A dichotómia feloldásának lehetőségei Szabó Márton szerint a következők: 1. a hatalom alárendelése a tudásnak, 2. a tudás alárendelése a hatalomnak, 3. a kettő közötti közvetítés keresése, 4. a megismerési és a politikai tevékenység radikális elválasztása, 5. a kettő közötti érdemi különbség eliminálása (Szabó, 2016, 605.). Mind a négy álláspont esetén találunk meggyőző érveket, a paradigmaticus nézetek mindegyike bír jelentős filozófiai mélységű reprezentációval, azaz kiemelkedő gondolkodókkal.

De miért is kell feloldanunk ezt az ellentétet? Miért fontos a téma a kultúrjavak megállapítása szempontjából? Azért, mert a tudománynak és a politikának egyaránt van ráhatása arra, hogy egy nagyobb közösség mit tekint kultúrjóságnak. Ez nincs másként Magyarországon sem. Az előzőekben többször idézett törvény is ennek a két szférának a kezébe helyezi a kérdés tisztázását.

PLATÓN ÉS HOBBS: A TUDÁS ÉS A HATALOM MINT EGYMÁS ALÁRENDELTJEI

Platón a *Politeia* (Állam) című művében amellet érvel, hogy az állam irányítását a filozófusokra kell bízni, akiket részben megfeleltethetünk korunk tudósainak is. Platón szerint a filozófus bölcs. Ez abban mutatkozik meg, hogy képes a dolgokban az örök és változatlan lényeket felismerni. Ebben a jellemük sem akadályozza meg őket; a filozófus ugyanis jellemes, „sohasem hazudik [...] és csak az igazságot szereti” (Platón, 2008, 485c), olyan egyén, aki a „jó elhatározás képességével” rendelkezik (Platón, 2008, 428b).

Platón szerint a filozófus ezt a tudását képes közvetíteni mások felé is; feladata a példaadás és a nevelés az észszerű meggyőzés által. Mindez „nyilván valami tudomány, hiszen az ember nem tudatlansággal, hanem tudománnyal jut jó elhatározásra” (Platón, 2008, 428b). Platón különválasztja egymástól a tudást és a véleményt: „a vélemény a tudásnál ködösebb, a nem tudásnál világosabb” (Platón, 2008, 478a). A filozófusok csoportja a bölcsesség birtokosaiként „természetből fogva [...] a legkisebb csoport, és őket illeti meg, hogy ama tudományban részesüljenek, amely pedig valamennyi többi tudomány közül egyedül nevezhető bölcsnek” (Platón, 2008, 429a).

Platón gondolatait továbbgondolva a kulturális javak vonatkozásában arra jutunk, hogy a tudás és a hatalom közötti határvonalak megszűnnek, és a tudásnak alárendelt hatalom kizárólagos feladata a kulturális javak meghatározása. Eszerint a kulturális javak kilétével kapcsolatos kérdéseket időről időre fel kell tenni, és annak megválaszolása a tudományos tevékenység részét képezi, ahol a tudás birtokosa egyben hatalmi tényező is.

A tudós meglátásával szemben és a helyett a hatalmi szempont is felülkerekedhet a kulturális javak meghatározásánál. Thomas Hobbes (1588–1679) szerint a tudás és a hatalom kettőse közül előbbi alárendelődik az utóbbinak. Eszerint nem a tudományos tudás, hanem a törvény szervezi a közösség ügyeit.

Hobbes szerint az íratlan természeti és az írott jogi törvények egyaránt homályosak, vagyis többféleképpen értelmezhetők, így pedig ezek „értelmezést követelnek” (Hobbes, 2001, 287.). Mindehhez pedig „rátermett értelmezőre” van szükség. Hobbes szerint az értelmezés alá van rendelve a törvényhozó szuverén akaratának, vagyis „a végső indítékok ismerője a törvényhozó” (Hobbes, 2001, 287.).

A hobbesi érvelés értelmében a tudományos tudás alárendelendő a szuverén hatalomnak, hiszen minden tudás a normatív törvényekben testesül meg, melynek végső értelmét a szuverén birtokolja. Ennek értelmében a kulturális javak meghatározásában kizárólag a „szuverén”, a „törvényhozó”, vagyis a hatalom illetékes, aminek alárendeltje a tudomány szférája.

KANT: KÖZVETÍTÉS A TUDÁS ÉS A HATALOM KÖZÖTT

A tudás és a hatalom között feltételezhetünk kapcsolatot és közvetítést is. Eszerint nincsen elvi akadálya annak, hogy legyen olyan tudományos ismeret, amely hasznos tudás a hatalom számára.

Immanuel Kant (1724–1804) *A fakultások vitája három szakaszban* című tanulmány sorozatában (1794–1798) arra a kérdésre keresi a választ, hogy a korabeli egyetemi karok milyen szerepet játszanak a tudomány alakításában, illetve hogyan viszonyulnak egymáshoz és a kormányzó hatalomhoz.

Kant megkülönbözteti az egyetemi karokat (ún. felsőbb fakultásokat), amelyekbe a teológia, a jog és az orvosi diszciplína tartozik. Ezen tudományterületek felett a kormányzati hatalom gyakorol befolyást annak érdekében, hogy azok a közösség számára hasznos tudást tárjanak fel, amelyen keresztül a kormányzat képes befolyásolni a nép vágyait és gondolatait.

Kantnál az egyetemi karok egy másik csoportja az alsóbb fakultás, azaz a filozófia, melynek feladata az igazság keresése, feltárása és szolgálata, illetve a kritika révén a hibás tudás leleplezése, még a korábbi, felsőbb fakultások esetében is. Kant szerint ez utóbbi azért lehetséges, mert úgy véli, hogy az igaz ismeretek végső soron a kormányzó hatalomnak is hasznosak.

Összességében Kant szerint – Platónnal és Hobbesszal ellentétben – nem kell sem a tudást a hatalomnak, sem a hatalmat a tudásnak alárendelni, mivel az igaz és hasznos tudás konfliktusa nem kibékíthetetlen egymással. Az ellentét ugyanis intézményi garanciákkal (világosan elkülönülő szervezetek, pontosan lehatárolt funkciók, megfelelő közvetítő mechanizmusok révén) feloldható.

Külön izgalmas Kant tanulmányorozatában, hogy bemutatja a fakultások vonatkozásában a tanult személyek csoportjait is. Az első csoport a céhbeli tudósok köre, akik az egyetemen, karokra tagoltan, szigorú munkamegosztásban és pontos szabályok között, hierarchikus rendben, „gyárszerűen” működnek (Kant, 1997, 347.). A második csoport a céhen kívüliek, akik a tudomány kedvelőiként, szabályokat nélkülözve szólnak hozzá a tudomány és a politika világához, mint egy a mai értelmiség korabeli megtestesítőiként. Végül a harmadik csoport a „tudományosság hivatalnokai vagy iparosai” (Kant, 1997, 348.). Ennek a kategóriának három alcsoportja van: az egyházi személyek, az igazságügyi hivatalnokok és az orvosok, akik lényegében lefedik a három felsőbb fakultást. Az ebbe a kategóriába tartozók egyetemi végzettségüket követően már nem a tudománynak, hanem kormányzati célok megvalósításán dolgoznak.

Kant szerint a tudomány és a hatalom viszonya szempontjából a kormányzat számára két lényegi kérdés adódik: 1. a feltárt tudás veszélyezteti-e az aktuális hatalom pozícióit, illetve 2. ez az ismeret hasznosnak bizonyul-e a hatalom gyakorlása és a nép boldogulása szempontjából.

Kant szerint a felsőbb fakultásokban előálló hasznos tudásoknak kormányzati intézkedések révén kell érvényt szerezni. „A kormányzat nem tanít, csupán parancsol azoknak, akik tanítanak (álljon bármiképpen a dolog az igazsággal).” (Kant, 1997, 349.) Kant szerint azonban a tudományos szféra engedelmessége a dolgok rendje szerint való, hiszen a tudomány képviselői „hivataluk elfoglalásakor a kormányzattal szerződven erre ráállottak” (Kant, 1997, 351.).

Ezzel szemben Kant szerint az alsóbb fakultás nem ítéltető meg a kormányzati hasznosság tekintetében, ugyanakkor szükséges a léte. Az alsóbb fakultás mivel „– tanaiban független lévén – szabadságában áll nem ugyan a parancsolás, ám hogy mindent megítéljen, aminek csak a tudomány, azaz az igazság érdekéhez köze van; mert ilyen fakultás híján az igazság (kárára a kormányzatnak is) soha nem kerülne napvilágra” (Kant, 1997, 349.).

Az alsóbb és a felsőbb fakultások között Kant szerint van lehetőség vitákra is. Az alsóbb fakultás egyik legfontosabb feladata, hogy bírálhatja a felsőbb fakultások megállapításait. Lehetséges a vita a felsőbb fakultások tagjai között is, sőt nemcsak egymást, hanem a kormányzatot is kritikával illethetik, amennyiben ez nem a nyilvánosság előtt, hanem kizárólag a felek között zajlik! A nép ugyanis Kant szerint alkalmatlan ezeknek a vitáknak a megértésére és így a megítélésére is. „A nép arra vágyik, hogy vezessék, azaz (ahogy a demagógok értik a dolgukat) hogy becsapják.” (Kant, 1997, 363.)

Kant a tudás és a hatalom viszonyrendszeréről tett megállapításai a kulturális javak meghatározásánál is egy lehetséges megoldást kínálnak. Eszerint a tudás és a hatalom viszonya szempontjából a kormányzat számára két lényegi szempont adódik: 1. a tudományos eszközökkel vizsgált, feltárt kulturális jószág ne veszélyeztesse az aktuális hatalom pozícióit, illetve 2. az adott jószág hasz-

nosnak bizonyuljon a hatalom gyakorlása és a nép boldogulása szempontjából. Amennyiben tehát a tudomány által feltárt, kimutatott kulturális jószág a fenti hatalmi szempontoknak megfelel, akkor azt a hatalom is hasznosnak tekinti, vagyis elismeri.

Kérdéses azonban, hogy a hatalom természetéből kiindulva „szükségyszerűen” lehetséges-e olyan alsóbb fakultás a tudomány szféráján belül, mely bír az igazság feltárásának módszerével, és hatalmában áll ezeket kulturális javak meghatározására is használni, akár összeütközve a hatalom szolgálatában álló felsőbb fakultások megállapításaival. Vajon a filozófusok által igaznak vélt ismeretek egzakt módon meghatározhatók? Igaza van Kantnak abban, hogy az alsóbb fakultás által igaznak mondott jószág hatalmi szempontból is hasznos jószág lesz? Mi van akkor, ha a filozófus igazsága ütközik a hatalom hasznossági szempontjaival?

WEBER:

A TUDÁS ÉS A HATALOM SZÉTVALASZTÁSA

Max Weber (1864–1920) a tudományos objektivitás híveként a tények és vélemények szigorú szétválasztásának pártján állt. Álláspontja szerint bár a tudomány képviselőjének természetesen vannak és lehetnek előfeltevései, értékpreferenciái, azonban ezektől tudományos munkássága folyamán el kell tekintenie.

Weber kapcsolódó gondolatait *A tudomány mint hivatás* című munkájában foglalta össze, eszerint a szubjektív állásfoglalásokat a tudomány érdekei szempontjából elutasítja (Weber, 1970, 146.). A politikai aktivizmusnak nincs helye a tudomány világában, így képviselőinek semmilyen politikát nem szabad szolgálniuk, különösen igaz ez az egyetemi vagy más tudományos pozícióban lévőkre.

Ennek okát Weber abban látja, hogy egy szekuralizált világban a végső erkölcsi, világnézeti, politikai kérdéseket bizonyítható módon nem lehet megválaszolni (Weber, 1970, 152.). Weber szerint a tudomány nem tud normatív kérdésekben dönteni. A tudomány mindössze „a ténybeli összefüggések felismerésének szolgálatában” állhat (Weber, 1970, 147.), vagyis a tudós az értékekről, erényekről, hasznosságról legfeljebb leíró, nem értékelő módon értekezhet. Összességében tehát Weber szerint a tudomány és a politika szigorúan szétválasztandó, a két szféra keveredése kerülendő.

Mi lehet azonban egy weberianus tudomány haszna, ha elfogadjuk, hogy a tudomány nem oldhatja meg az alapvető életproblémákat, vagyis nem válaszol a „mi legyen” kérdésre, így arra sem, hogy mit érthetünk kulturális javak alatt? Weber szerint az empirikus tudomány ugyan nem adhat választ a jó és igaz tárgykörében, azonban képes bemutatni, hogy milyen jónak és igaznak vélt dolgok vannak, áttekintheti, hogy ezeknek mi a természete, és tárgyalhatja, hogy

az ezek szerint cselekvők mire számíthatnak (Weber, 1970, 150–151.). Mindez, az objektivitásra és értéksemlegességre törekvő weberianus nézőpont nem teszi lehetővé, hogy a tudomány a kulturális javak esetében bármilyen állásfoglalást tegyen.

A weberianus tudományfelfogás számos kritikát kapott. Közülük kiemelkedik Leo Strauss álláspontja. Eszerint Max Weber tudományos felfogása szükségszerűen nihilizmushoz vezet, illetve direkt vagy indirekt módon a mindenkori hatalmi berendezkedés védelmezőjévé teszi az ennek mentén működő tudóstársadalmat (Strauss, 1999, 37.).

WHITE: TUDÁS ÉS HATALOM ELVÁLASZTHATATLANSÁGA

Hayden White (1928–2018) a tudomány és a politika viszonyának tisztázása érdekében különbséget tesz a hatalom értelmezése mint tudományos tevékenység és az értelmezés hatalma mint politikai cselekvés között (White, 1997). Véleménye szerint a tudomány és a politika, a tudás és a hatalom nem elválasztható egymástól, hanem kölcsönösen feltételezik egymást (White, 1997, 207.).

White úgy látja, hogy a tudományosnak tűnő tevékenység esetében is kimutathatók politikai aspektusok. Szerinte ugyanis a tudásteremtés és a tudáshasználat, annak tárgyától függetlenül, politikai tevékenység. A tudomány képviselői ugyanis hatalmi konfliktusokban állnak egymással. Mindez együtt jár az általuk képviselt megközelítések egyedüli módszerként való elismertetésével, amihez a konfrontálódó felek politikai eszközöket is rendelnek. White tehát hatalmi rivalizálásról beszél a tudomány világán belül (White, 1997, 205–206.).

Véleménye szerint a tudományos igazságkeresés együtt jár az értelmezés kizárólagosságára való törekvéssel is; a küzdelem tétje a tekintély és a befolyás megszerzése, illetve növelése a rivális tudományterületek között és a nem tudományos felfogások ellenében. White szerint ez azonban természetes és hasznos jelenség. A tudomány is felfogható politikai tevékenységként, mivel ez a szféra is használja – az élet más területeihez hasonlóan – az általa teremtett narratívák révén az erőt és a hatalmat, ami hozzásegítheti ahhoz, hogy megfelelő eszközei legyenek a kutatáshoz és az eredményei széles körű megismertetéséhez. Nem elegendő ugyanis a tudomány reprezentánsainak tényszerű megállapításokat tenni, hanem igazolniuk kell azok társadalmi hasznosságát is (White, 1997, 214–215.).

Továbbgondolva White gondolatait, megállapítható, hogy ebben a felfogásban a kulturális javak meghatározásában fontos szerep jut a tudománynak, de a kapcsolódó tudományos eredmények társadalmi és így politikai elfogadtatásához nélkülözhetetlen a hatalmi eszköztár alkalmazása.

KONKLÚZIÓ

A diskurzuselemzés alapállása szerint a mindenkori beszélők a mindenkori diskurzusokban konstruálják meg önmagukat, a valóságot és a kettőjük egymáshoz fűződő viszonyát is. Eszerint, még ha törekszünk is rá, akkor sem lehetséges ki lépni a nyelvi keretek közül. Ez azt is jelenti, hogy a nyelv valóságkonstruáló eszközként csak feltételesen érvényes tudás megfogalmazását teszi lehetővé.

Témánk szempontjából lényeges, hogy ez alól a mindenkori tudomány és hatalom reprezentánsai sem vonhatják ki magukat. A kritikai diskurzuselemzés nézőpontja szerint a politikai és a tudományos munkák sem képesek semleges nézőpontból leírni a valóságot, így azt az alapvetően normatív kérdést sem dönthetik el perdöntő módon, hogy mit értsünk vagy érthetünk pontosan kulturális javak alatt.

A nyelv által a valóság csak közelítőlegesen értelmezhető, ráadásul kiiktathatatlan, hogy általa értelmet is adjunk a minket körülvevő világnak, akár oly módon, hogy kulturális jószágoknak tekintünk valamit.

Terrell Carver, a diskurzuselemzés meghatározó nemzetközi képviselője mindezekből első látásra meglehetősen megállapításokra jut. Nézete szerint – mivel a nyelvet csak nyelvvel lehet összehasonlítani, nem pedig közvetlenül a világgal – „a tudományos bizonyítás is narratívába ágyazott, és hatalmi viszonyok közepette folyik” (Carver, 2004, 145.). Eszerint a tudomány és a hatalom nem választható el egymástól. Mivel Carver úgy látja, hogy nehéz két olyan embert találni, akik teljesen ugyanazzal a narratívával rendelkeznek, ezért a társadalmi kommunikáció tele van értelmezési zavarokkal. Végző soron a nyelv tökéletesedése nem lehetséges (Carver, 2004, 145.).

Eszerint a tudomány és a hatalmi szféra (legyen az akár egy és ugyanaz) számára nem tökéletesítő az az eszköz, amelynek révén teljes bizonyossággal nevének nevezhetővé válna vizsgálatunk tárgya, a kulturális jószágok köre. Amennyiben elfogadjuk a fenti állításokat, továbbgondolva azokat, ki kell jelentenünk azt is, hogy a pozitivisták tudományeszmény egyik végső célja, a tudomány és a politika tökéletesítése nyelvi úton nem lehetséges. Mivel a diskurzus megléte az, ami különbséget jelent a társadalmi és a természeti létezés között, ezért a társadalomtudományok és a természettudományok között sincs a tekintetben eltérés, hogy mindkettő „olyan tevékenység eredménye, amelyet egy adott politikai kontextuson belül folytatott nyelv és narratíva segítségével hoznak létre és definiálnak” (Carver, 2004, 146.).

Számos elképzelés ismert a tudomány és a hatalom ideális viszonyával kapcsolatban, ami eligazíthat, alternatív megoldásokat kínálhat a kulturális javaink meghatározásának mikéntjéről. Platón és Hobbes a tudomány és a politika szférájának különbségét hangsúlyozva a két terület egymás alá rendelése mellett érvelt. Míg Platón a hatalmat kívánta a tudás, addig Hobbes – éppen fordítva – a tudást a hatalom hatáskörébe helyezni. Velük szemben Max Weber a két szféra radiká-

lis szétválasztását javasolta. Megint mások a két terület elválaszthatatlanságából indultak ki. Immanuel Kant megkülönböztette a tudomány világában az igazságkereső és a kormányzást segítő hasznos tudást. Hayden White pedig az igaz tudás hatalmi jellegét mutatta be.

Véleményem szerint diskurzuselméleti nézőpontból a kulturális javak egzakt megállapítása önmagában a tudományos tények és a források szintjén nem várható el, értsünk bármit is tudományosság alatt. A tudomány változó eszköztárával előálló tényeinek és forrásainak pusztán vétőjoga lehet egy-egy hamis tudásra alapozott jószág elvetésénél. Reinhart Koselleck szavaival élve: „A források megóvnak bennünket a tévedéstől, ám azt nem írják elő, mit kell mondanunk.” (Koselleck, 2003, 236.)

A tudományos források és tényadatok csak azután kezdenek „vallani” egy-egy kulturális jószágról, ha az azt megalapozó narratíva is szilárdnak mondható. A narratíva szilárdsága pedig – ahogy láttuk – alapvetően hatalmi szempontból értékelhető teljesítmény, ami persze így nem feltétlenül állja ki a tényszerűség próbáját. Fontos belátnunk azonban azt is, hogy a kulturális javak kizárólag hatalmi szempontból való meghatározása bár lehet hasznos, de nem feltétlenül lesz igaz.

Összességében a kulturális javak meghatározásánál kizárólag a tudomány és/vagy a hatalom által előálló források nem lehetnek perdöntőek. Ennek ellenére nem vethetjük el a tudományos és a politikai nézőpontot sem. A kulturális javak megítélése ugyanis nem választható el a tudománytól és a mindenkori hatalomtól. Jobb megoldást egyelőre nem ismerünk, mint a tudomány és a hatalom képviselőinek *valamifajta* részvételét a kulturális javak *valamiképpen való* meghatározásában.

Mindezt persze ne tekintsük jelentéktelen megállapításnak a téma végkövetkeztése szempontjából. Mindezeket a szempontokat elfogadva ugyanis módunkban áll a kulturális javainkat egyfajta *falszifikációs próba* elé állítani. Amennyiben az adott kulturális jószág esetén bebizonyosodik, hogy az azt legitimáló narratíva hamis forrásokon alapul, akkor azt az interpretációt és vele együtt a hamis jószágot is el lehet vetni. Ebben az esetben ugyanis a kulturális jószág „genezisénél” valamilyen tudományos tévedést és/vagy valamilyen korábbi, mára esetleg hiteltelenné vált hatalmi megfontolást kell sejtenuünk.

Nem csekély a jelentősége a kulturális javak falszifikációjának! Ha csak a napjaink kulturális örökségével kapcsolatos tudományos és politikai vitákat nézzük, akkor a tét óriási. Honnan származunk, és mi a kulturális hagyatékunk? Ki és milyen eszközökkel döntött, dönt és dönthet erről? Vajon a falszifikáció eszköztől is védelmeznünk kell a korábbi döntéseink nyomán nevesített kulturális javainkat? Ki végezze a falszifikációt: a változó paradigmákban működő tudomány és/vagy a mindenkori hatalom? Két dolog biztos: 1. a fenti kérdések tisztázása legfontosabb közös ügyeink közé tartozik, tehát természetét tekintve politikai, 2. a válaszkísérletekhez meggyőző módszerre és az ezek alkalmazása révén előálló ismeretekre is szükség van.

IRODALOM

- Carver, T. (2002): Discourse Analysis and the Linguistic Turn. *European Political Science*, 2, 1, 50–53. DOI: 10.1057/eps.2002.46, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1057/eps.2002.46.pdf>
- Carver, T. (2004): Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. (ford. Szegedi G.) *Politikatudományi Szemle*, 4, 143–148. <http://real.mtak.hu/112522/>
- Carver, T. – Hyvärinen, M. (1997): *Interpreting the Political: New Methodologies*. London and New York: Routledge
- Fischer, F. – Forester, J. F. (1993): *The Argumentative Turn of Policy Analysis and Planning*. Durham, NC.: Duke University Press
- Hajer, M. (2004): Diskurzuselemzés és a szakpolitikák vizsgálata. (ford. Szegedi G.) *Politikatudományi Szemle*, 4, 161–167. <http://real.mtak.hu/112567/>
- Hobbes, T. (2001): *Leviathán*. (ford. Vámosi P.) Kolozsvár: Polis Könyvkiadó
- Kant, I. (1997): A fakultások vitája három szakaszban. (ford. Mesterházi M.) In: Kant, I.: *Történefilozófiai írások*. Budapest: Ictus Kiadó, 335–507.
- Koselleck, R. (2003): Nézőpont függőség és időbeliség. (ford. Hidas Z.) In: Koselleck, R.: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz Kiadó, 201–237.
- Platón (2008): *Az Állam*. (ford. Jánossy István) Budapest: Carthaphilus Kiadó, 327a–621d.
- Popper, K. (1997): *A tudományos kutatás logikája*. (ford. Petri Gy., Szegedi P.) Budapest: Európa Kiadó
- Roe, E. (1994): *Narrative Policy Analysis: Theory and Practice*. Durham, NC: Duke University Press
- Shapiro, M. J. (1985–86): Metaphor in the Philosophy of the Social Science. *Cultural Critique*, 2, 191–214. https://www.jstor.org/stable/1354206?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents
- Stone, D. (1997): *Policy Paradox: The Art of the Political Decision Making*. New York: W. W. Norton Press
- Strauss, L. (1999): *Természetjog és történelem*. (ford. Láncki A.) Pallas Stúdió–Attraktor Kft.
- Szabó M. (2003): Diskurzuselemzés és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle*, 3, 41–58.
- Szabó M. (2016): *Diszkurzív politikatudomány, Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest: Osiris Kiadó
- Weber, M. (1970): A tudomány mint hivatás. (ford. Józsa P.) In: Weber, M.: *Állam, politika, tudomány. Tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 126–156.
- White, H. (1997): A történelmi értelmezés politikája: szaktudománnyá válás és a fenség kiszorítása. (ford. John É.) In: White, H.: *A történelem terhe*. Budapest: Osiris Kiadó, 205–250.

URL1: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0100064.tv>